

บทสรุป

ความสำคัญของ เมืองสงขลา เริ่มปรากฏมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยพระเจ้าปราสาททอง เมืองสงขลาได้ก่อการกบฏตั้งตนเป็นอิสระปกครองโดยเจ้าเมืองแขกเป็นระยะเวลาจนถึง 38 ปี คือตั้งแต่ พ.ศ. 2185 - 2223 จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ย่อมเป็นที่ประจักษ์ชัดว่า รัฐบาลดำเนินการปกครองหัวเมืองชั้นนอกตลอดจนหัวเมืองประเทศราชโดยมิได้มีการวางนโยบายในการปกครองแต่ประการใด การที่หัวเมืองทั้งหลายยังคงสวามิภักดิ์ต่อราชธานีนั้น มิใช่เป็นเพราะนโยบายในการปกครองหัวเมือง หากแต่เป็นเพราะความเข้มแข็งของราชธานีมากกว่า ทั้งนี้พิจารณาได้จากกรณีที่รัชสมัยใดมีพระมหากษัตริย์เข้มแข็งก็สามารถควบคุมบรรดาหัวเมืองเหล่านั้นได้

นับแต่รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ซึ่งสามารถปราบเมืองสงขลาได้สงบราบคาบแล้ว จะเห็นได้ว่าทางราชธานีมิได้ไว้วางใจเมืองสงขลาอีกต่อไป ค่าย บัอม คุ ประตู่ หอรบต่าง ๆ ของเมืองสงขลาได้ถูกทำลายจนหมดสิ้น เพื่อมิให้เมืองสงขลาก่อการกบฏได้อีก นับแต่นั้นเมืองสงขลาถูกลดความสำคัญลง แม้แต่ในสมัยกรุงธนบุรีเมืองสงขลา ก็มิได้มีบทบาทความสำคัญเพิ่มขึ้น

ในสมัยรัตนโกสินทร์ เมืองสงขลาเริ่มปรากฏความสำคัญในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทั้งนี้เป็นผลเนื่องจากนโยบายการปกครองหัวเมืองประเทศราชทางภาคใต้ที่เริ่มเปลี่ยนแปลง กล่าวคือนโยบายการปกครองหัวเมืองประเทศราชที่มีมาแต่เดิมนั้น รัฐบาลกลางมิได้ควบคุมบรรดาหัวเมืองเหล่านั้นอย่างใกล้ชิด ทั้งนี้เนื่องจากปัญหาอุปสรรคในการติดต่อสื่อสาร ซึ่งไม่สะดวกทั้งระยะทางที่ห่างไกลรวมตลอดถึงปัญหาเส้นทางคมนาคม บรรดาหัวเมืองเหล่านั้นจึงมีอิสระอย่างเต็มที่ในการปกครองตนเอง

โดยมีเงื่อนไขเพียงการส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองตลอดจนเครื่องราชบรรณาการ และการส่งกำลังมาช่วยในกรณีที่เกิดศึกสงครามเท่านั้น ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นโยบายในการปกครองหัวเมืองประเทศราชมลายูเริ่มเปลี่ยนแปลง รัฐบาลพึงตระหนักถึงปัญหาในการควบคุมบรรดาหัวเมืองเหล่านี้ จึงกำหนดมอบอำนาจให้หัวเมืองสำคัญในภาคใต้ทำหน้าที่รับผิดชอบในการควบคุมแทนรัฐบาลกลาง หัวเมืองสำคัญที่ได้รับมอบความไว้วางใจจากรัฐบาลกลางคือเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองสงขลา

นโยบายการปกครองเมืองสงขลาในสมัยรัตนโกสินทร์นับแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงช่วงปฏิรูปมณฑลนครศรีธรรมราชนั้น อาจแบ่งออกได้เป็น 2 ช่วงคือ

ช่วงที่ 1 นโยบายการปกครองระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2394

ช่วงที่ 2 นโยบายการปกครองระหว่าง พ.ศ. 2394 - 2439

ลักษณะนโยบายการปกครองเมืองสงขลาในช่วงแรกนี้ มีลักษณะการปกครองที่รวมถึงหัวเมืองใกล้เคียง หากพิจารณาโดยลักษณะรวมแล้วอาจกล่าวได้ว่า นโยบายการปกครองเมืองสงขลาคำนึงถึงตัวบุคคลเป็นหลักประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งคือคำนึงถึงสถานการณ์เฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นในชวสมัยนั้น การดำเนินนโยบายมิได้มีการวางแผนไว้ล่วงหน้า หรืออาจจะกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าเป็นนโยบายแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ทั้งนี้พิจารณาได้จากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมืองสงขลาต้องอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของเมืองนครศรีธรรมราชเมื่อ พ.ศ. 2327 เป็นผลจากความบกพร่องในการปฏิบัติราชการของเจ้าเมืองสงขลา (เหยียง) และต่อมาในปี พ.ศ. 2334 สงขลาเริ่มมีบทบาทสำคัญก็เป็นผลจากความดีความชอบของเจ้าเมืองสงขลา (บุญสุข) เช่นเดียวกัน

ส่วนสถานการณ์ที่ส่งผลสนับสนุนความสำคัญให้กับเมืองสงขลาคือ ปัญหาในการควบคุมหัวเมืองประเทศราชทางภาคใต้ พร้อม ๆ กับการยกฐานะเมืองสงขลาให้เป็นเมืองโทขึ้นตรงต่อราชธานีนั้น เมืองสงขลาจึงได้รับมอบอำนาจในการควบคุมเมืองปัตตานี เมืองศรีลังกา ทั้งนี้เป็นผลจากการตระหนักถึงสถานการณ์ความไม่สงบในหัวเมืองมลายูซึ่งเกิดขึ้นบ่อยครั้ง จึงทรงมีพระราชดำริว่าการมอบให้เมืองนครศรีธรรมราชทำหน้าที่

ควบคุมหัวเมืองมลายูทั้งหมด ย่อมไม่อาจปฏิบัติราชการอย่างมีประสิทธิภาพได้ โดยเฉพาะกรณีเมืองปัตตานีนี้นั้นอยู่ห่างจากเมืองนครศรีธรรมราชมากกว่าเมืองสงขลา จึงโปรดให้เมืองปัตตานีอยู่ในความควบคุมของเมืองสงขลาแทน อาจกล่าวได้ว่ากรณีที่เมืองสงขลาได้รับมอบอำนาจในการควบคุมเมืองปัตตานีนี้เอง เป็นผลให้เมืองสงขลามีความสำคัญจนเท่าเทียมกับเมืองนครศรีธรรมราช โดยเฉพาะในปี พ.ศ. 2347 นั้นฐานะของเมืองนครศรีธรรมราชตกต่ำลงมาก แม้แต่เมืองตรังซึ่งเคยอยู่ภายใต้การควบคุมของเมืองนครศรีธรรมราชก็ได้โปรดให้ขึ้นกับกรุงเทพฯ ทั้งนี้เนื่องจากเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พิณ) มีเรื่องวิวาทกับพระยาสิงห์ผู้รักษาเมืองตรัง และต่อมาได้โปรดให้เมืองตรังขึ้นกับเมืองสงขลาอีก ด้วยเหตุผลจากสถานการณ์เฉพาะหน้า เช่นเดียวกัน กล่าวคือหลวงภูทธิสังครามผู้รักษาการแทนพระยาสิงห์ที่ถึงแก่กรรมนั้นเป็นผู้มีประสบการณ์น้อย จึงโปรดให้สงขลาทำหน้าที่ดูแลรับผิดชอบ

พระบรมราชาไชยบาลในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย คงดำเนินรอยตามรัชกาลก่อน แม้แต่การยกเมืองตรังให้ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชในปี พ.ศ. 2354 นั้น กล่าวได้เป็นนโยบายค้ำนึ่งถึงตัวบุคคล เพราะมีในปีที่เจ้าพระยาสงขลา (บุญสุข) ถึงแก่อสัญกรรมแล้ว ขณะเดียวกันทางเมืองนครศรีธรรมราชก็มีเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ซึ่งมีบทบาทและความสามารถมาก ส่วนทางเมืองสงขลา มีพระยาวิเศษภักดิ์ (เถียนจง) เป็นเจ้าเมือง การปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าเมืองสงขลาในช่วงนี้ล้วนมีข้อบกพร่องทำให้ได้รับการตำหนิจากราชธานี

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีสถานการณ์ที่เป็นผลให้ทรงดำเนินพระบรมราชาไชยบาลปกครองหัวเมืองภาคใต้ซึ่งเป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ แม้ว่าพระองค์มิได้ทรงกำหนดนโยบายปกครองเมืองสงขลาโดยตรง แต่การเปลี่ยนแปลงนโยบายปกครองหัวเมืองภาคใต้อีกมีผลต่อเมืองสงขลา กล่าวคือจากสถานการณ์ความไม่สงบที่เกิดขึ้นในหัวเมืองไทรบุรีถึง 2 ครั้ง ย่อมเป็นที่ประจักษ์ถึงผลจากความแตกแยกระหว่างเจ้าเมืองสงขลา กับเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชจนเป็นเหตุให้กบฏไทรบุรีลุกลามขยายทั่ว

มากขึ้น ดังนั้นหลังจากการปราบกบฏสิ้นสุดลงแล้ว พระองค์จึงทรงดำเนนพระบรมราโชบายในการลดอำนาจของเมืองไทรบุรีตามแบบอย่างที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงใช้กับเมืองปัตตานีโดยใช้วิธีการแบ่งแยกและปกครองกับเมืองไทรบุรี จึงโปรดให้แบ่งเมืองไทรบุรีออกเป็น 4 เมือง ประกอบด้วย ไทรบุรี ปะลิส กะบังปาสุ และสตูล และโปรดให้เมืองนครศรีธรรมราชควบคุม 3 เมืองแรก ส่วนเมืองสตูลนั้นทรงมอบให้สงขลาทำหน้าที่ควบคุม เมืองสงขลาในระยษะนี้มีได้มีบทบาทสำคัญ ในขณะที่เมืองนครศรีธรรมราชได้เพิ่มความสำคัญขึ้นทั้งนี้เนื่องจากสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นแรงสนับสนุนประการหนึ่ง ประกอบกับบทบาทความสามารถของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เป็นแรงสนับสนุนอีกประการหนึ่ง อย่างไรก็ตาม นโยบายยึดตัวบุคคลในรัชกาลนี้ก็ยังคงอยู่ ดังปรากฏจากเหตุการณ์หลังจากที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรมแล้ว นโยบายการปกครองหัวเมืองภาคใต้ของรัฐบาลกลางค่อยเป็นไปอย่างอิสระมากขึ้น เพราะแต่เดิมการกำหนดนโยบายหรือมาตรการใด ๆ ในช่วงก่อนหน้านั้นยังมีความเกรงใจเมืองนครศรีธรรมราชซึ่ง เป็นหัวเมืองที่มีความสำคัญที่สุดในสมัยนั้น

นโยบายการปกครองเมืองสงขลาในช่วงที่สองคือระหว่าง พ.ศ. 2394 - 2439 ซึ่งเป็นปีเริ่มต้นการปฏิรูปมณฑลนครศรีธรรมราช กล่าวได้ว่าการดำเนินนโยบายปกครองหัวเมืองภาคใต้เป็นไปอย่างใกล้ชิดมากขึ้น เริ่มตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากสถานการณ์ภายนอกประเทศอันได้แก่ภัยคุกคามจากประเทศมหาอำนาจตะวันตกที่ทวีความรุนแรงเพิ่มขึ้นเป็นแรงผลักดันให้ทรงเล็งเห็นความจำเป็นที่จะต้องดำเนินการควบคุมหัวเมืองภาคใต้ให้รัดกุมขึ้น โดยใช้เมืองสงขลาเป็นศูนย์กลางในการสร้างความสัมพันธ์กับบรรดาหัวเมืองประเทศราชใกล้เคียง ความสัมพันธ์ระหว่างสงขลากับราชธานีจึงเป็นไปด้วยความใกล้ชิดสนิทสนม และเพื่อสนับสนุนนโยบายการสร้างความสัมพันธ์อันใกล้ชิดกับหัวเมืองประเทศราชภาคใต้ ทรงตระหนักถึงปัญหาอุปสรรคด้านการคมนาคมที่มีมาช้านาน จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาสงขลา (บุญสังข์) ร่วมกับพระยาไทรบุรีจัดสร้างทางหลวงติดต่อกับพรมแดนเมืองไทรบุรี นับเป็นเส้นทางคมนาคมที่อำนวยความสะดวกทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมเป็นอย่างดีในสมัยต่อมา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินรอยตามพระบรมราโชบาย
 เติมในการสร้างความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับหัวเมืองทางภาคใต้ ทั้งนี้เพื่อตั้งอำนาจการปกครอง
 เข้าสู่ส่วนกลาง (Centralization) เป็นระบบมณฑลเทศาภิบาล รัชสมัยนี้การดำเนิน
 นโยบายการปกครองหัวเมืองภาคใต้ของกษัตริย์ดำเนินนโยบายที่รอบคอบมากขึ้น ทั้งนี้เพราะบรรดา
 หัวเมืองมลายูซึ่งอยู่ในฐานะหัวเมืองประเทศราชล้วนเป็นดินแดนที่ล่อแหลมต่อภัยคุกคามจาก
 มหาอำนาจโดยเฉพะอังกฤษ เนื่องจากเมืองสงขลาได้ทำหน้าที่ควบคุมดูแลหัวเมืองทั้งเจ็ด
 ตลอดมา เพราะฉะนั้นการดำเนินนโยบายปกครองเมืองสงขลาจึงมีส่วนสัมพันธ์กับหัวเมือง
 ทั้งเจ็ดซึ่งมีฐานะเป็นหัวเมืองประเทศราช ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดจากหัวเมืองทั้งเจ็ดย่อมมี
 สาเหตุเกี่ยวข้องกับเมืองสงขลาซึ่งเป็นเมืองแม่ในการดูแลและควบคุม จากปัญหาที่เกิดขึ้น
 ภายในหัวเมืองทั้งเจ็ด พระองค์ทรงดำเนินนโยบายแก้ปัญหาเจ็ดหัวเมืองโดยอาศัยเมือง
 สงขลา ทรงมีพระราชดำริในการจัดการปกครองเมืองสงขลาให้สงบเรียบร้อยก่อนแล้วจึง
 ดำเนินการจัดการปกครองหัวเมืองทั้งเจ็ดต่อไป ด้วยเหตุนี้เองเมืองสงขลาจึงมีความ
 สำคัญต่อราชธานีในการแก้ปัญหาเจ็ดหัวเมือง ทั้งนี้หมายความว่า การดำเนินการแก้ปัญหา
 หัวเมืองทั้งเจ็ดต้องอาศัยความร่วมมือจากเมืองสงขลาตนเอง.

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย